

A Kolozsvári Gondoskodó Társaság.

I. Bevezetés.

A magyar banktörténelem az 1713. évig nyúlik vissza. Ez évben a március hó 24-i, majd az azt követő 1714. évi december hó 14-i patens országos pénzügyintézetet állít fel, *szabad általános bankalítás* név alatt, amelynek célja olcsó kölcsönök szerzése volt az államadósságok törlesztésére, továbbá a kereskedelem és az ipar támogatására. A bankalítás, hogy célját elérhesse, szabályzata szerint magánosoktól is fogadhatott el takarékbetéteket, viszont kölcsönöket is folyósíthatott magánosok számára. Az intézet azonban csak rövid ideig működött. Szerepét és megkezdett műveleteinek lebonyolítását már 1720-ban a bécsi bankra ruházták, minthogy fennállása alatt különösen az államhitel ellátása terén nem tudott megfelelni feladatának.

A bankalítás megszűnése után csak egy félszázad múlva találkozzunk újabb pénzügyintézeti alapítással. A XVIII. század végén egyre gyakoribbá vált, hogy a tőkepénzesek a magyar királyi udvari kamaránál helyezték el pénzüket megőrzésre, illetve kamatozás céljából. Ez indította a kormányzatot arra, hogy a bankalítás intézményét újból felélessze. Az 1772. évi november hó 15-én kelt királyi leirat azzal a feladattal, amellyel annak idején a bankalítást bízták meg, egy *hitelpénztár* felállítását rendeli el. A hitelpénztárt 1773-ban szervezik meg először a magyar királyi udvari kamara kebelében, de a rákövetkező évben attól már külön választják és fiókhálózattal is kibővítik. A fiókok azonban csak betétgyűjtéssel foglalkoztak. Az intézet a magánhitelek folyósítását az 1776. év végén kezdte meg. A hitelpénztár kedvező körülmények közt kezdte meg tevékenységét, úgyhogy betétállománya az 1776. év végén már meghaladta a 7 millió forintot, s ez az összeg 1800-ban s az azt követő években a 22 millió forinton is fölül emelkedett. Sajnos, a napoleoni háborúkra következő devalváció megakadályozta a szép fejlődésnek indult intézmény további működését.

Újabb pénzügyintézeti tevékenységet jelent hazánkban az 1818. évben alapított *Első Osztrák Takarékpénztár* működési körletének kiterjesztése Magyarországra. Az Első Osztrák Takarékpénztár 1827-ben nyolc bizományi telepet állít fel az ország nagyobb városaiban, de ezek csak betétgyűjtéssel foglalkoztak s kölcsönöket nem folyósítottak. Az Első Osztrák Takarékpénztárnak tehát csak passzív szerepe volt hazánk hiteléletében s így a magyar banktörténelem szempontjából nem is jöhet tekintetbe.

A bankalitás és a hitelpénztár főként az állam érdekeit szolgálta. Legfontosabb feladatuk a heverő tőkének az állami hitelszükséglet céljaira való összegyűjtése volt. Az extenzív mezőgazdaság, a céhektől szervezett kézműipar és a fejletlen kereskedelmi forgalom abban a korban még annyira távol élt a hitelgazdaságtól, hogy bankkölcsonre nem volt szüksége. A XVIII. század végén fejlődésnek induló kapitalisztikus gazdálkodás azonban már úgy kifejlesztette a kereskedelmi forgalmat, hogy kereskedelmünk mindinkább szükségét kezdte érezni a tisztán a kereskedelem érdekeit szolgáló pénztintézet felállításának. A kereskedelmi bank eszméje 1790-ben merül fel először a pesti kereskedők társulatában. 1802-ben a győri kereskedők is csatlakoznak a Pestről kiindult mozgalomhoz és a tervezett bank mihamarábbi felállítása érdekében emlékiratban fordulnak az országos választmányhoz. Am a napoleoni háborúk és az azt követő gazdasági depresszió, de különösen az abszolutisztikus politikai uralom lehetetlenné tették akkor a terv megvalósítását. 1822-ben ismét fölleveníti a már elalvó gondolatot Dietze pesti kereskedő. Eredményt azonban ő sem ér el. A bankalapításokra és általában az ország gazdasági életének a kapitalisztikus gazdasági rendszer igényéhez alkalmazandó átalakítására csak az alkotmányosság helyreállítása után (1825) kerülhetett a sor, amikor a nemzet ismét kezébe vehette sorsának az intézését.

A magyar nemzet vezetőit nem lehet avval vádolni, hogy elzárkóztak volna a kor haladást hirdető eszmeáramlatai elől. Mikor a francia forradalom gazdasági liberálizmusa megnyitja a modern kapitalista gazdasági rendszer kifejlődésének az útját, a magyar törvényhozás is hozzá lát, hogy a gazdasági élet szabadabb fejlődésének akadályait megszüntesse. Az 1791. évi országgyűléstől kiküldött bizottság 37 törvényjavaslatot készített a gazdasági élet szabadabb fejlődésének biztosítása érdekében, de a törvényjavaslatoknak törvényerőre emelkedését a bécsi udvar visszautasító magatartása megghiúsította. Amint azonban 1825-ben visszanyerte a nemzet alkotmányos jogait, erőteljes mozgalom indult meg az abszolutizmus ideje alatt mutakozó kényszerű mulasztások haladéktalan pótlására. A mozgalom szellemi vezére, Széchenyi István gróf, gazdasági programjába a régi kötött gazdasági berendezkedés eltörlését: a jobbágyintézmény és céhrendszer megszüntetését, a kereskedelmi és iparszabadság biztosítását, valamint a hitelélet kifejlesztését jelölte meg a legközvetlenebb feladatoknak, hogy a régi feudális társadalomgazdasági berendezkedés kapitalisztikus irányú átalakulása megtörténhessék. Különösen a hitelgazdaság előfeltételeinek megteremtését és a hitelszervezet kiépítésének szükségét hangsúlyozta erőteljesen, mert világosan látta, hogy az új gazdasági rendszerben a hitel tölti be a legfontosabb szerepet.

Ebben a gazdasági reformeszméktől gazdag korszakban két nagy bankalapítási terv merül fel. Az első, a *Pesti Hazai Első Takarékpénztár*, megalapításának a gondolata Fáy András nevéhez fűződik. Fáy a takarékpénztár gondolatát először Pestvármegye követi utasítási tervezetében veti fel 1825-ben. Részletesen foglalkozik a takarékpénztári kérdéssel a *Bélteki ház* c. regényében is (1832). Majd 1838-ban

Bajza Athenaeumában intéz „Felszólítást“ a hazai közvéleményhez a felállítandó takarékpénztár érdekében. Végül 1839-ben részletesen kidolgozott tervvel fordul Pestvármegye karaihoz és rendeihez, akiktől segítséget és támogatást remél. Fáy tervezetét osztatlan megértéssel fogadták a rendek, úgyhogy takarékpénztára, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület, a vármegye támogatásával még ugyanazon év decemberében megalakulhatott s működését 1840 január 2-án már meg is kezdte. A másik bankalapítási mozgalom az elmúlt század végén felvetődött kereskedelmi bank gondolatának megvalósítására irányult. 1830 május 1-én a pesti kereskedők választmányt alakítanak a tervezett bank alapszabályainak kidolgozására és az alapítási munkálatok megindítására, de bankjuk, a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank*, a bankalapítás engedélyezésének hosszadalmassága, valamint a váltótörvény hiánya folytán csak az 1841. év végén kezdhetette meg működését.

A Pesti Hazai Első Takarékpénztár és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank megalakulása után egymást követik az ország nagyobb városaiban az új pénzüzetek. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bankkal egyidőben, 1841-ben, kezdi meg működését a Nagyszombeni Általános Takarékpénztár is. 1842-ben Pozsonyban és Sopronban; 1844-ben Győrött, Kassán, Esztergomban és Kőszegen; 1846-ban Besztercebányán, Eperjesen, Komáromban, Miskolcon, Nagykanizsán, Pécsen, Szegeden, Székesfehérvárott, Iglón és Veszprémben; 1847-ben Budán, Debrecenben, Nagyszombaton, Szegszárdon, Temesvárott és Hevesben; 1848-ban pedig Baján és Érsekújvárott alakulnak új takarékpénztárak. A szabadságharc után megállt egyidőre a pénzüzeti hálózat kiépülése, de a viszonyok javulásával ismét tovább folytatódott.

A múlt században megindult nemzetgazdasági átalakulás korszakának első pénzüzete, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület megalakulása előtt működött ugyan már egy takarékpénztár Brassóban, az 1836. évben alakult Brassói Általános Takarékpénztár, melyet a brassói száz polgárok alapítottak, de ennek megalakulása teljesen független volt az 1825 után megindult magyar nemzetgazdasági mozgalmaktól, így ezt nem is említhetjük e mozgalommal kapcsolatos pénzüzetek közt. Sokkal nagyobb érdeklődésre tarthat számot az 1825-ben alakult és még ma is fennálló kolozsvári *Gondoskodó Társaság*, amely mindezekig ismeretlen a magyar banktörténelemben.

A kolozsvári Gondoskodó Társaság szintén a nemzeti reformmozgalmak szellemi áramlatának köszöni létét, sőt alapítója, Bölöni Farkas Sándor, maga is a reformmozgalom kezdeményezői közt foglalt helyet. Gazdaságtörténelmünk hiányosságát mutatja, hogy ez a nagymúltú és sorrendben közvetlenül a bankalítás és a hitelpénztár után következő, de mint magán alapítású pénzüzet, a *legelső magyar takarékpénztár*, több mint egy évszázadon át teljesen ismeretlen maradt. Ez talán annak tudható be, hogy alapítója, Bölöni Farkas Sándor, irodalmi téren vonta magára a figyelmet, s nevét, az *Utazás Észak-Amerikában* című híres útleírásával örökítette meg. Farkas Sándor irodalmi tevékenysége révén jutott be a Magyar Tudományos Akadémiába is s így életrajzírói elsősorban az irodalmi tevékenységét méltányol-

ták,¹ pedig e mellett rendkívül értékes publicisztikai és közgazdasági munkásságot is fejtett ki. Közéleti tevékenységével megelőzi Széchenyit. Széchenyi eszméit Széchenyi előtt nála már megtaláljuk, ha nem is olyan határozott és tudatos formában, mint ahogyan azokat Széchenyi kifejtette. Mikor Széchenyi *Hitel*-ét megismeri, így ír arról egyik barátjának: „Amit belőle láttam (t. i. a *Hitel*ből) s a mit Wesselényi el beszéllett, éppen, mintha szívemből volna kiírva. Ezen tárgyról én sokat elmélkedtem, de se nyelvet, se formát nem tudtam adni gondolataimnak. *S mely meglepő nekem itt magamat látni?*“

A világlátott, nagyműveltségű embert életkörülményei szűk keretek közé, Kolozsvárra szorították. Éleetsorsa nem tudott oda emelkedni, ahol kiváltságos tehetségét a nemzet egyetemének szolgálatába állíthatta volna. És mily tragikus, hogy legnagyobb alkotása, a Kolozsvári Gondoskodó Társaság, a legrégebb magyar pénzintézet, még maig is ismeretlen a magyar banktörténelemben, bár a Gondoskodó Társaság a sajátosan szövetkezeti jellegénél fogva nem csak banktörténeti szempontból bír jelentőséggel, de szövetkezettörténeti szempontból is figyelmet érdemel.

2. Bölöni Farkas Sándor, a Gondoskodó Társaság megalapítója.

Bölöni Farkas Sándor 1795 december 14-én született a bölöni ősi udvarházban régi székely nemesi családból. A szülői háztól már gyermekkorában elszakadt. Tíz éves volt, amikor Kolozsvárra kerül az unitárius kollégiumba s rövid megszakításokkal egész életét itt éli le. Gimnáziumi tanulmányai befejezése után filozófiát és teológiát hallgat, majd egy évig a kolozsvári Kir. Lyceumban jogot tanul. Mindvégig jeles tanuló, már gimnázista korában föltűnik ritka tehetségével. Fiatal diákkorában verselni kezd. Szárnypróbálgatásait figyelemmel kíséri Kazinczy Ferenc és Döbrentey Gábor, mindketten sokat várnak tehetségétől. „Litteraturánk bizonyosan elő fog menni, — írja Kazinczy Kiss Jánosnak 1816-ban — Erdélyben egy Bölöni Farkas Sándor nevelkedik annak reményére... Már nem gyermek; verse még rossz, de prózája kimondhatatlan szép. Nekünk ebben Schillerünk nevelkedik“. Döbrentey pedig így ír Farkas első nagyobb irodalmi alkotásáról, „A két Brutusz“ című tragédiáról, az ifjúhoz intézett levelében: „A két Brutusz excellens darab. Mindolyanokban fejteni látni téged vágytam, s íme teljesedett... Eddig azt tanácsoltam, végezd minden iskolai tudásodat jól, addig hagyd el a poezist. Azt megtevéd, s igen jól esett. Most arra kérlek, élj a poezisnek s készülj drámát írni. Brutuszod hagyja látni a ragyogó koszorút, melyet játékszínen nyersz“. Kazinczy elragadtatásában még verset is írt a fiatal Farkashoz. Farkast azonban nem

¹ „Kortársai őt mint Észak-Amerika utazóját kívánták a jövő századoknak átadni. Jól ítélték s választottak. E férfi életének legragyogóbb s legáldásosabb pontja ez utazás, annak megírása és közzétevése. Ő kétségtelenül mint ilyen fog fennmaradni a nemzet emlékezetében.“ Jakab Elek: *Bölöni Farkas Sándor és kora*. Keresztény Magvető, 1870. évf. 243. l.

szédítik meg az inkább előlegezett, mint kiérdemelt dicséreték. Erős önkritika élt benne, amely meggátolta abban, hogy kísérletekkel lépjen a közönség elé.² Amikor 1821-ben Szemere Pál a „Széplitteraturai Ajándék“-ban tudta nélkül egyik dialógusát leközli, valósággal restelkedik miatta.

Jogi tanulmányai befejezése után Marosvásárhelyre megy Székely Mihály ítélőmester mellé joggyakorlatra. Itt megismerkedik a fiatal Wesselényi Miklóssal és életreszóló barátságot köt vele. 1817-ben visszatér Kolozsvárra avval a gondolattal, hogy belép az udvari testőrgárdába. Szándékát Wesselényi is helyesli, nemkülönben Kazinczy. Az utóbbi különösen melegen biztatja tervének megvalósítására, mert Báróczy, Barcsay és Bessenyei örökösét látja benne, de anyagi helyzete megakadályozza a szép terv keresztülvitelét, s 1817. április 19-én könnyelmű elhatározással az erdélyi Királyi Kormánysház szolgálatába áll. Sorsa evvel megpecsételődött. Hivatalnok lett, s a szürke hivatali pálya, amelyen sohasem tudott magasabb rangra emelkedni, lassan-lassan felőrli minden idealizmusát. A 18 éves hivatalnoki pályára visszatekintve, ezt írja naplójába: „Tanulásom alatt ezer más kinézéseim közt jövendő sorsom iránt, soha meg nem fordult fejembe annak gondolata, hogy dicasterialista legyek. *Tréfából* esküdtem volt fel a cancelláriára, hogy név nélkül ne lézengjek, még Kolozsvárt leszek — s íme a tréfa örökös sorsomat elhatározta“. Egyetlen egy meggondolatlan lépés elég volt ahhoz, hogy elhibázza egész életét.

Az egyhangú, szürke hivatalnoki élet lassan-lassan elhamvasztja költői kedélyét.³ A tollat azonban mégsem adja ki kezéből, vele marad élete végéig. „Napokig, hetekig alig van üres órám, — írja Farkas, — hogy isteneimnek éljek, s akkor is elfásult, zsibbadt lélekkel. Már három év óta eltérve régi kedveseimtől, oly tárggyal bajlódom, amelyen csuda ha el nem tévesztem magam“. Döbrentey biztatására lefordítja Schiller *Don Carlos*-át, Staël asszony *Corinnáj*át és Goethe *Werther*-ét, de kiadót Döbrentey támogatásával sem talált az akkori elhagyatott irodalmi állapotaink között. Ez a sikertelen kísérlet egyszersmindenkorra elvette Farkas kedvét a szépirodalomtól, pedig a legújabb kutatások szerint mint műfordító is megállotta a helyét. Kéziratossá *Werther*-fordítása e mű legjobb magyar nyelvű műfordítása.

Farkas előbb mint tiszteletbeli jegyző, később mint kinevezett napi-díjas működik a Kormánysház mellett. Becsvágyát azonban nem elégíti ki a kishivatalnoki élet és a kisvárosi környezet. 1821-ben ott hagyja hivatalát s Bécsbe megy az osztrák és katonai törvények tanulására. Itt azonban a hazafias érzéséért üldöztetésben részesül és kénytelen a várost elhagyni. Pesten levizsgázik az osztrák törvényből és perrendtartásból, majd visszatér Kolozsvárra, ahol ismét a Kormánysház szolgálatába áll. 1825 június 1-én ötödosztályú irnoknak nevezik ki. A Kor-

² Dr. Kiss Ernő: *Böloni Farkas Sándor*, Kvár, 1902.

³ „E taposó-malomhoz hasonlítható rendszerű hivatali élet — írja Jakab Elek — emésztette fel Farkas Sándor szép lelki tehetségei nagy részét is anélkül, hogy maradandó nyomai lehettek volna.“ Jakab Elek, i. m. 251. l.

mányszékhez való visszatérésevel esik egybe legnagyobb jelentőségű alkotása, a Gondoskodó Társaság megalapítása, valamint annak a közérdekű munkásságának kezdete, melyet lankadatlan kitartással folytat élete végéig. Szerény fizetéséből nagy könyvtárat gyűjt, valósággal a magyar könyvek apostola lesz. Könyveit kikölcsönzi főúrak, polgárok, papok, tanítók közt s minden eszközt megragad, hogy a magyar könyvre, a magyar irodalomra terelje a közfigyelmet. „A könyvkiadók buzdításául könyvárussági tiszteletbeli kötelességeket vesz önként vállaira: eladásra könyveket vesz át tőlük, kiosztogatja jó embereinek, elküldözi vidéki barátaihoz, azokat a rá tartásra rábírja, értéküket béveszi s beszámolja s az evvel járó költségeket és kárt fedezi.”⁴ Könyvtára számára a görög és római klasszikusokon kívül megszerzi a francia, német, olasz, angol és spanyol remekírók munkáit is. Szeretné elkészíteni „Erdélyország történet”-ét, de csak 63 félvét ír meg belőle. 1829-ben felveti az Erdélyi Nemzeti Múzeum alapításának az eszméjét, amelyet a gróf Lázár László tartományi kancellárhoz intézett gyönyörű levelében fejt ki. „Elfojtott nálunk a közérzet — írja — s nem éleszt annak nyilvános tudása is, hogy egy mivelt nemzet sincs már, mely tapasztalásból meg ne lenne győződve arról, hogy a soha nem valósítható cosmopolitismus a nemzetnek erőt, vagyont, tudományt s politikai boldogságot nem szerezhethet, és hogy csak az a nemzet boldog önmaga is, s boldogíthatja fejedelmét is, melynek nemzetisége van.” Múzeumával a nemzeti érzést akarja fenntartani és kifejleszteni, hiszen „az iskolákból lassanként haldogál ki az anyanyelven tanítás, nincs közkönyvtárunk, folyóírásunk, elhagytuk pusztulni fejedelmeink minden maradványait, zsidók hordják ki régiségeinket”... Az Erdélyi Nemzeti Múzeumban összegyűjthetnők irodalmi termékeinket, multunk emlékeit, földünk ritkaságait, hogy a nemzeti érzésnek legyen miből táplálkoznia. Terve gyakorlati megvalósítását úgy képzelte el, hogy a nyomdák köteles példányokat küldenének kiadványaikból, az iskolák és a magyarországi múzeumok átadnák másodpéldányaikat, itt helyeznék el az udvartól évenként leküldött könyveket és képeket, amelyek eddig a Lyceum-könyvtárban nyertek elhelyezést, valamint a Lyceum könyvtárban őrzött s 1792-ben fennállott Magyar Nyelvmivelő Társaság írásait, könyveit, ásvány- és egyéb gyűjteményeit. Lennének nagylelkű adakozók is, akik szintén gyarapítanák a múzeum leltárát. Gyönyörű terve ekkor még nem talált meghallgatásra, de 30 évre rá gróf Mikó Imre megvalósítja azt.

Míg hivatala mellett egész szívével a nemzet ügyét szolgálta, nagy-ratörő lelke új, messihi útra ösztönzi, hogy tudását kimélyítse, látókörét kiszélesítse. Alkotó ember volt s azt a kis világot, amelyben élt, szűknek érezte ahhoz, hogy magát benne kiélhesse. Az 1828. év végén, miként Körösi Csoma Sándor, ő is a magyarok őshazáját akarja felkutatni. Ázsiába készül Oroszországon keresztül, de nem kap beutazási engedélyt. Később Humboldt expedíciójával szeretne Ázsiába jutni. Sajnos, ez sem sikerül. Végre 1830-ban mégis kitör szűk világából, gróf Bély Ferenc társaságában Amerikába utazik. Amerikából

⁴ Jakab Elek i. m. 274. l.

visszatérve útitapasztalatait *Utazás Észak-Amerikába* című útinaplójában adja közre s ez végre meghozza számára az országos hírnevet. Könyvét oly lelkesedéssel fogadja a közönség, hogy egy év múlva, 1835-ben, új kiadásban kell megjelentetnie. Széchenyi ezeket írja a könyv elolvasása után Farkasnak: „Mely kimondhatatlan kellemes pillanatot éltem Amerikai Utazásának olvastában, nem magyarázhatom. Bár lettek volna órák, napok. De kezembe véve a drága könyvet, többé nem tehettem félre. Hála a Mindenhatónak, hogy ezen könyv napvilágra jött; haszna honosainkra nézve felszámíthatatlan. Azon jó, mellyel teledestele van, oly világosan, annyi érdekléssel és kimélve közöltetik, hogy az áldott mag, mely belőle hull, még rosszabb földben is kikelne, a milyen a miénk. A nekem ajándékozott példányt legkedvesebb kincseim közé számlálván, nem szünendek meg a közhasznú munka megjelenéseért legforróbb hálával viseltetni, mert eddigelé ennél hasznosabb és szebb ajándékkal, tudtomra, és belső meggyőződésemmel fogva senki meg nem tisztelte a magyar hont és királyságot. Életerő és siker lebegjen ön felett.”⁵ „Farkas Sándor Utazása — írja Jakab Elek — mintha a hazafiak addigi homályos látását eloszlatva, jog, szabadság s alkotmány dolgában egy varázsütéssel, az eddiginél magasabb nézőpontra vezette volna az elméket — egy jótékony erkölcsi forradalmat idézett elő az elmékben, a politikai és társadalmi viszonyok felfogásában: a fél ország tapsolt a szerzőnek, a ma még alig ismert szerény tudós, holnap már a haza első írói közé állott, homlokára a koszorút a közvélemény önként nyújtotta.”⁶ Könyve, amely közvetlenül a Széchenyi korszakalkotó művei után jelent meg, a nyugat és az újvilág haladó gondolkodásának és modern intézményeinek megismertetésére irányult. Az osztrák cenzura azonban nem látja szívesen a népszerű munkát s indexre teszi. Szerencsére később, mint kellett volna, hogy a „méreg” ne hathasson.

Könyvével magára vonja a hatóságok figyelmét. Állandóan zaklatásban és üldöztetésben részesül, ám a nemzet annál melegebben ünnepli. Az unitáriusok az országgyűlésen az egyik ítélőmesteri állásra jelölik, de a hatalom a másik két jelölt közül választott. Azok nem voltak oly veszedelmesek. A Magyar Tudós Társaság az 1834. évi nagygyűlésén levelező tagjául választja s a rákövetkező évben munkájának ítéli oda a 200 aranyat tevő nagydíjat. Farkas szerénysége tiltotta az akadémiai széket elfoglalni. Visszaadja örökös alapítványként a 200 aranyat is, pedig ünnepeztetése immár országossá vált. A nagyenyedi kaszinó Széchenyivel együtt tiszteletbeli tagjává választja, Székesfehérvár aranytollat küld neki, a középszolnoki kaszinó meg ezüst billikomot ajándékoz a nagy férfiúnak. Farkas minden ünnepeztetés előtt szerényen visszahúzódik. Nem kíván a hírnév fényében sütkérezni, tovább folytatja megkezdett munkásságát s végre megalkuszik szerény hivatalnoki pályájával is. „A sors engem szűk pályára tett és kevéssel áldott meg, — írja az Akadémia titkárához, amikor a 200 arany jutalmat alapít-

⁵ Kiss Ernő i. m. 19. l.

⁶ Jakab Elek i. m. 297. l.

ványúl hagyja, — de adott nékem sok örömet, s íme adá azon soha nem remélt örömet is, hogy alkalmam leve e keveset a haza oltárára letenni azon érzelemmel, mellyel a szegény Persa vitte volt markában Artaxerxesnek a tiszta vizet.“

Amerikai utazása fordulópont lehetett volna életében. Ha sikerült volna az ítélőmesteri méltóságot elnyernie, egyszerre meguyílik előtte a közélet mezeje, hogy tevékenységét országos keretek közt fejthesse ki. Metternich sötét szelleme azonban megakadályozta Farkas érvényesülését akkor s több ilyen alkalom nem kínálkozott számára a felemelkedéshez. Nagy tehetségét a kisváros szűk keretei között kellett elenyvesztenie, amikor elhivatottsága a legelsők közé predestinálta. Ebben a balsikerben rejlik Farkas igazi tragédiája. Mikor az egész nemzet ráfigyelt s megérzi, meglátja benne a nagy embert és fel akarja emelni vezetői közé, éppen elhivatottsága miatt kell elbuknia, mert a hatalomnak nem kellett nemzeti vezérek.

Amerikából visszatérte után ismét elfoglalja hivatalát a kormány-széknél és minden mellőztetése ellenére sem szűnik meg közéleti tevékenységét folytatni. 1833-ban útitársával, Bélydy Ferencsel, és Kendeffy Ádám gróffal megalapítja a Kolozsvári Kaszinót, „a miveltebb társalkodás, nemzetiség előmozdítására, a közértelem és érzés terjesztésére“. Bár hivatala mellett actuáriusa a Gondoskodó Társaságnak, a kaszinó titkárságát is vállalja. A Kaszinó tagjaiból társaságot toboroz egy népies újság kiadására, hogy a nép közt is terjessze a kultúrát és a nemzeti érzést. A lap első száma 1836 április 6-án jelenik meg „Vasárnapi Ujság“ címen Brassai Sámuel szerkesztésében. A nők számára olvasókört alapít, „Asszonyi Olvasó Társaságot“, amely fennállása alatt 700 kötetes könyvtárt gyűjtött össze. Olvasóegyletet szervez az ifjúság számára is az unitárius kollégium tanulóiból. Ez az ifjúsági olvasóegylet még ma is fennáll több ezer kötetes könyvtárral. 1834-ben a testnevelés fejlesztésére „Vívó-iskolát“ szervez 25 lelkes főúr támogatásával. A vívóiskola igazgatását szintén magára vállalja. 1835-ben a Nemzeti Színház országos bizottságának titkárává választják s ebben a szerepben is époly fáradhatatlan, mint egyebütt. A színház anyagi helyzetének megjavítása mellett legfőbb gondja a színház művészi színvonalát emelni és a színpadon keresztül a hazafias érzést ápolni.

Hivatala és minden egyéb tisztsége mellett időt szakít egyesekkel is foglalkozni. Allandóan buzdít és tevékenykedik. A könyvkötőknek angol és francia bekötési mintákat ad, a lycumi nyomdában az ajtóra függeszti a „Times“-ot, hogy lássák mennyire haladt a külföld. A gazdag Biazinit arra buzdítja, hogy tartson bérkocsikat. Bálók rendezése érdekében mozog, hogy a különböző társadalmi osztályok egymáshoz közeledhessenek. Gyakran forog a nép között. Ha módját ejtheti, elbeszélget napszámossal, favágóval, szolgálával, cseléddel egyaránt. Felkeresi a népet otthonában, a falvakban is, hogy közvetlenül ismerje meg életviszonyait. Mindemellett az országgyűlési szónokok számára beszédeket szerkeszt.

Farkas nemcsak egész életét és munkásságát szentelte a köznek, de szerény jövedelmét és vagyonát is annak ajándékozta. Pártoló tagja

volt a Zeneegyesületnek, egyházát évi 15 forint „segítséggel“ támogatta. Saját zsebéből segítette elő Kriza Jánosnak, a *Vadrózsák* gyűjtőjének, külföldi útját is. Gazdag könyvtárát az unitárius kollégiumra hagyja, úgyszintén a „Gondoskodó Társaság“-ban meggyűjtött pénzét is oly módon, hogy az alapítványul hagyott összeg kamatából 1% a tőke növelésére, 4% újabb könyvek beszerzésére és 1% a könyveit gondozó könyvtárnok jutalmazására fordíttassék. „Csak a haza, a tudomány-szeretet, — írja Jakab Elek, — az erkölcsi törvények és közbecsület, a hon, nép és emberiség érdekei voltak azon szent tárgyak, melyek irányában szíve és kedélye, az idő és körülmények minden változásai közt változhatatlan maradván, hő rokonszenvébe fogadta azokat, őszintén szerette, védte, küzdött értük minden akadállyal, minden időben, örömei közepette s bánatos napjaiban véglegelhetéig.“⁷ Meghalt 1842 február 2-án. Halálával egy tragikus élet zárult sírba, melynek törekvése és munkássága — miként Kiss Ernő mondja, — Bölöni Farkas Sándort az újjászülető Magyarország legnagyobbjai, egy Széchenyi, Wesselényi, Kölcsey, Kossuth, Eötvös társaságába helyezi. Tudása, műveltsége, emelkedett szelleme és alkotóereje még életében nagynevű kortársai mellé érdemestíették, ám halála után sem részsült abban az elismerésben, melyet életében méltán kiérdemelt. Gyermeke, felesége nem volt, magányos sírjába a város polgárságának osztatlan részvétele mellett bocsátják le koporsóját a házsongárdi temetőben. A síremlékére helyezett mellszobrának markáns arca most is a város felé tekint, számára csak ez a város adatott meg működési területül, pedig a nemzet élén lett volna a helye. Vezérnek született és mint közkatonának kellett végigküzdenie az életet.

3. A Kolozsvári Gondoskodó Társaság.

Bölöni Farkas Sándor a bécsi útjáról visszatérve, az 1825. év nyarán alapítja meg a Gondoskodó Társaságot. Az alapítás előzményeiről sem a Farkas életrajzírójánál, sem pedig a hátrahagyott irományiban semmi feljegyzést sem találunk. Minden valószínűség szerint Bécsből hozta magával Farkas a Gondoskodó Társaság eszméjét.

A céheknél divott betegsegélyezés, temetkezési segély, özvegy- és árvagondozás mintájára Angliában a XVIII. század folyamán a különböző foglalkozási ágat űzők, de különösen az értelmiségi pályákon működők friendly societys formájában népes társaságokat alapítottak, amelyek rövidesen *gondoskodó intézetek* néven váltak ismertté és terjedtek el a kontinensen. Bécsben már a XVIII. század végén ismeretesek az orvosok, jogtudorok, nép- és polgáriiskolai tanítók, valamint a kereskedők gondoskodó intézetei. 1807-ben alapítják meg gondoskodó intézetüket a bécsi zenészek, 1808-ban az evangélikus papok, 1815-ben a takácsok és 1818-ban a színészek. Ezek az eleinte beteg- és temetkezési segélyre, valamint az özvegy- és árvagondozásra alapított intézetek

⁷ Jakab Elek i. m. 330. l.

később annyira fejlődtek, hogy évjáradékot is biztosítottak tagjaiknak. Idővel pedig valóságos kis biztosító intézetekké terebélyesedtek.

Farkasra, az erős szociális érzékkel megáldott emberre, minden bizonnal élénk benyomást tettek a Bécsben megismert gondoskodó intézetek. A fejlődést és a haladást szolgáló minden új eszméért lelkesedő ember lévén, élénken foglalkoztathatta az a kérdés, hogy miként ültethetné át ezt a népszerű külföldi intézményt hazájába, annál is inkább, mert közvetlenül közelről ismerte a tisztviselőember nyomorúságát. A gyermeknevelés, a súlyos betegség és az élet egyéb előre nem látott váratlan eseményei sokszor olyan nehéz gondok elé állították a fixfizetésű tisztviselőt, hogy e rendkívüli esetekben csak kölcsön felvételhez menekülhetett. Kölcsönt pedig csak uzsorásoktól tudott szerezni. Igen gyakori volt, hogy az eladósodott tisztviselő a terhes kölcsönöktől nem tudott szabadulni, s ha váratlanul elhunyt, a minden anyagi támasz nélkül maradt családját nemcsak a mindennapi megélhetés gondja sújtotta, de a hátrahagyott adósság terhe is.

Farkas Gondoskodó Társaságát tisztviselőtársaira alapította, intézetével is elsősorban rajtuk kívánt segíteni. Olyan formában azonban, amint a gondoskodó intézeteket külföldön megismerte, a kolozsvári szűk keretek közt nem alkalmazhatta ezt az intézményt. Gondoskodó Társaságánál tehát a külföldi gondoskodó intézetek rendszerétől eltérőleg nem a biztosítási eszmét, hanem a takarékosági eszmét emelte ki. Míg a külföldi gondoskodó intézetek valóságos kis biztosító intézetek voltak, amelyek meghatározott díj befizetése mellett és meghatározott idő elteltével meghatározott összeg vagy évjáradék fizetésére kötelezték magukat, a kolozsvári Gondoskodó Társaságnál a jövőről való gondoskodás eszméje tisztán csak a takaréktöke gyűjtésének előmozdításában nyilvánult meg. Farkas csak az alapeszmét, a jövőről való gondoskodás gondolatát vette át a külföldi gondoskodó intézetektől, rendszerüket azonban, amely matematikai számításokon alapult, teljesen mellőzte. A külföldi gondoskodók rendszerétől eltérőleg úgy szervezte meg Gondoskodó Társaságát, hogy a tagok apró takarékbetéteinek gyümölcsöztesítésével tegye lehetővé a nagyobb takaréktöke gyűjtését, amelyet a betétes öreg napjaiban vagy saját maga élvez, vagy hátramaradottaira hagy, illetve belőle anyagi zavar esetén kisegítheti magát, ha pedig ily szükség esetén nem rendelkeznek elegendő takarékbetéttel, tisztességes föltételek mellett kölcsönt vehessen az intézettől. Farkas Gondoskodó Társaságának a rendszere az igazi keresztényi felebaráti szereteten, az egymás kölcsönös megsegítésén alapult és tért el az üzletszerűen szervezett külföldi gondoskodó intézetekétől.⁸

⁸V. ö. Kóváry László: *A kölcsönös segélypénztárak és gondoskodó intézetek nálunk és a külföldön*. Budapest 1877. Bár Kóváry teljesen ismerte Farkas Gondoskodó Társaságát s Farkasról két megemlékezést is írt (*Böloni Farkas Sándor*, Beszélytár, I. 4–7. l. *Böloni Farkas Sándor életrajza*, Napkelet 104–5. l.), a gondoskodó intézetekről írt munkájában a kolozsvári Gondoskodó Társaságot egyáltalán nem említi meg a hazai hasonló intézetek sorában. Ez szintén azt mutatja, hogy a kolozsvári Gondoskodó Társaság nem volt összehasonlítható a külföldi mintára szervezett gondoskodó intézetekkel.

Lényegében a kolozsvári Gondoskodó Társaság takarékpénztár volt és a takarékpénztárak ismert rendszerétől csak annyiban különbözött, hogy a betétesnek egyben a társaság tagjának is kellett lennie, betétet csakis társasági tagoktól fogadtak el, kölcsönt azonban a társaságon kívül álló személyeknek is folyósítottak. A tagok minden hó elején összejöttek, befizették betéteiket és döntöttek a beérkezett kölcsönkérések tárgyában. A társasági célt a tagok megtakarított tőkéinek az együttes kihelyezés útján való gyümölcsösztetése képezte a tagok betéteinek kötött, célbetétként való kezelése útján.

A társaság ügykezelése teljesen bankszerű volt. A betétekről betéti könyvecskét állítottak ki a betevők számára, melyet minden újabb bevezetés alkalmával a pénztáros és az ellenőr láttamozott. A számadási időszak végén a betéti kamatot tőkésítették, amit szintén bevezettek a betéti könyvecskébe. A kölcsönfolyósításoknál szigorú bírálatot gyakoroltak a kölcsönkérők felett. A kölcsönkérőknek írásos kérvényben kellett folyamodniuk a társasághoz, a kérések felől hozott határozatokat jegyzőkönyvbe foglalták. A társaság pontos és rendszeres könyvelést vitt, könyvei a pénztárkönyv és a betéti törzskönyv volt. Külön nyilvántartást vezettek az adósokról is. Az ügykezelést a pénztárnok, ellenőr és titkár végezték, míg az ügyvezetést eleinte közvetlenül a tagok, később meg a „választottság“ látta el. A társaság szervezete, — amint látni fogjuk — a szövetkezet jogi jellegzetességeit viselte magán.

A kolozsvári Gondoskodó Társaságot, vagyis a felséges királyi Gubernium mellett szolgáló némely tisztviselőkből egybeállított „Provisionalis Társaságot“, 1825 június 30-án alapítja meg Farkas Sándor hét tisztviselő társával. A társaság alapító okirata a társaság célját a következőkben jelöli meg: „Mű alább irttak a folyó 1825k esztendő június 30k napján közakarattal és megegyezésből léptünk egymás között azon megmásolhatatlan egyezésre, hogy az alább megírt módon mindenkünk a maga rendes saláriumából, vagy egyéb jövedelméből, holnaponkint kiki a maga lekötélézése szerént, bizonyos summát tegyen be a magunk közzül választott Perceptor keze alá bizott közcassába. Ezáltal oly cassát igyekeztünk felállítani, melyhez mindenkünk a maga szükségeibe folyamodhassék, s a maga capitalisát s annak interessét előregedett állapotjában segedelem gyanánt vehesse, s maradékainak s legátusainak hátrahagyhassa.“

Még közelebről világítja meg a társasági célt az alapszabályokat a bécsi udvarhoz felülvizsgálatra felterjesztő kísérő levél: „... A mindennapi szomorú tapasztalás meggyőzőtt bennünket abban, hogy némely szolgálatunk sorsosait súlyos, vagy hosszas betegség, elterhesedett háznép, s más hasonló szoros gazdálkodást meg nem szenvedő körülmények annyira meggátolnak fizetésekbeli gazdálkodásokban, és annyira elterhelnek elkerülhetetlen kölcsönzésekkel, hogy elmellőzván azt, hogy további életek módját hivatalokbeli rangjokhoz illő módon nem folytathatják, ámbár a halál esetén is a nőtlenül maradottakra nézve hitelezői karban maradni kénytelenítettnek, a házasságban életeknek pedig özvegyei, s gyakorta nevetlen gyermekei, kiknek mérsékelt pensiójuk néha az adósságok fizetésére sem elégségesek, siralmas szegény álla-

potra jutnak; — mely egyes tagok környüállásai az egészre is mindenkor kedvetlen befolyással vagynak. Ily szomorú példáktól ösztönözötve, magunk megszorításával gondoskodnunk kellett egy oly módról mely által fizetésünkől hónaponként a mindennapi szükségünkől kiszakítható bár mely kitsiny mennyiségekből egy nagyobb egészet formáljunk és azt (amit különben az egyes tag a maga kitsiny részével nem tehetne, vagy ha tenne is sikertelen lenne) törvényes kamatra batorságos helyre kiadjuk s ily móddal a hónaponkénti bevétekből, mind pedig annak hozzá ragadó kamatjából érezhetetlenül egy oly tökepénztske formálódjon, melyhez vagy maga a tag nem vélt nyomorúságos állapotjában folyamodhasson, vagy pedig hátramaradó özvegyének, s gyermekeinek segedelemül hagyhasson.“

A társaság a működését 1825 július elsején kezdi meg. Tagjai az alapszabályok értelmében csakis a kir. Főkormányszéknél alkalmazott tisztviselők lehettek. (alapszab. 1. §.) Hogy a tagok a társasági célt elérjék, (oly tőkét gyűjteni „melyhez a tag a maga szükségeibe folyamodhassék s a maga capitalisát és annak interessét előregedett állapotjában segedelem gyanánt vehesse s maradékainak és legátusainak hátrahagyhassa...“), a társaságba való belépés alkalmával kötelezettséget kellett vállalniok egy meghatározott, de minimálisan havi 2 forintot kitevő betét fizetésére. (4. §.) A kötelező havi betét mellett bármikor és bármekkora betétet helyezhettek el. (5. §.) Ha a tag a kötelező havi betét befizetésével késedelembe esett, úgy büntetéspénzt kellett fizetnie, különben helye volt a kizárásnak. (25. §.) A betéteket a társaság törvényes 6 százalékos kamattal kikölcsönözte. (8. §.) A kölcsönigénylés tekintetében a tagok elsőbbségi jogot élveztek a nemtagokkal szemben. (13. §.) A társaság kamatjövendelmét az év végén a tagok betétei arányában szétosztották. (14. §.) A tagok betétjeiket csakis a következő esetekben vehették igénybe: betegség, nyugdíjazás, a városból való eltávozás, a Gubernium szolgálatából való kilépés, továbbá a társaságból való kilépés vagy kizárás esetén. Ha az elhunyt tagnak nem volt temetési költsége, temetését betétje terhére a társaság rendezte. Végrendelet hiányában a betétet az elhunyt tag feleségének vagy törvényes örököseinek szolgáltatta ki a társaság. Az anya nélkül maradt kiskorú árvák atyjuk betétjét, ha csak gyámjuk méltánylást érdemlő indokolással nem kérte korábban kiszolgáltatni, a fiúk 20, a leányok meg 18 éves korukban kaphatták ki. (17. §.)

Ezek az intézkedések világosan mutatják, hogy mily módon igyekezett az intézet a társasági célt, a jövőről való gondoskodást biztosítani. Elsősorban módot nyújtott tagjainak a takaréktőke rendszeres gyűjtésre, de egyben gondot fordított arra is, hogy a tagok betétjeiket csakis az előre meghatározott esetekben vehessék igénybe. A társaság tulajdonképeni főtevékenysége a takarékbetétek gyümölcsöztetése volt. A kölcsönnyújtásokra nézve szigorú előírásokat tartalmaztak az alapszabályok. A kölcsönöket rendszerint jelzalog fedezet mellett folyósították, egy évet meg nem haladó időtartamra 6 százalékos kamattal mellett.

A társaság ügyvezetését eleinte maguk a tagok együttesen látták el. Minden hó elején összejöttek, döntöttek a beérkezett kölcsönkéresek és

a takarékbetétek kifizetése tárgyában, valamint az olyan adminisztratív természetű ügyekben, amelyeket az alapszabályok nem utaltak közvetlenül a közgyűlés hatáskörébe. Közgyűlést évente kétszer tartottak. január és július utolsó napján. A közgyűlés feladata volt az intézet fejlődésének előmozdítása, a számadások megvizsgálása, új tagok felvétele és az alapszabályok módosítása. A társaság „intézetét” négy tisztviselő vezette: az elnök, a pénztárnok, az ellenőr és a titkár. A tisztviselők tisztjüket, míg a társaság vagyoni helyzete nem tette lehetővé díjazásukat, ingyenesen töltötték be. Az elnök minden évben két tagot küldött ki a társaság ügyvezetésének felülvizsgálására, valamint a számadások és a pénztár felülvizsgálására, a közgyűlésnek való jelentéstétel céljából. Kötelessége volt ezenfelül az elnöknek a könyvvezetést havonta külön is átvizsgálni.

Miként a tagok betétek visszavonása mellett bármikor kiléphettek a társaságból, úgy új tagok is bármikor beléphettek. Az új tagok felvétele tárgyában a közgyűlés döntött. Minden újonnan belépett tag 3 forint belépési díj megfizetésére volt kötelezve. Az újonnan felvett tagnak a társaság alapszabályait kötelező tudomásulvétel végett sajátkezűleg kellett aláírnia.

Az alapszabályok arról is gondoskodtak, hogy a társaság a tagok betétjétől elkülönített külön vagyonnal rendelkezzen. A társaság külön vagyona, az ú. n. „közalap”, egyrészt a tagok belépési díjából, másrészt meg a különböző büntetéspénzekből képződött. Büntetéspénz volt megállapítva a kötelező havi betét befizetésének késedelmére és a betét-kivétel egyes eseteire. A közalapot gyarapították továbbá a társasági ügyészeknek a kölcsönszerződések elkészítéséért fizetett díjak is. Az 1838. évtől a tagok hivatali előléptetésük alkalmával havi fizetésük 2 százalékát voltak kötelesek a közalap gyarapítására befizetni. A közalap eredeti rendeltetése az volt, hogyha 500 forintra fel nő, az alap kamatjövedelméből a négy tisztviselő szerény díjazásban részesüljön. Ez az 1841. évben következett be. Az 1845. évi közgyűlés határozata szerint az esetleges üzleti veszteségek is a közalaphoz voltak fedezendőek. Ugyanez a közgyűlés mondta ki, hogy a közalap a tagok közt soha nem osztható fel, s ha a társaság bármily okból megszűnnék, a közalap valamely hazai közintézményre szálljon alapítványként. Az 1861. évi alapszabály a közalap örökösének a kolozsvári Magyar Nemzeti Színházat teszi meg.

A társaság tagjai anyagi felelősséggel tartoztak a cselekvésükkel, vagy a mulasztásukkal a társaságnak okozott károkért. Ezt a kötelezettséget az alapító okirat záradéka a következőkben állapítja meg: „az alapszabályok szoros megtartását nem csak, hogy egymáshoz viseltető bizodalomunk kötelezésénél fogva ígérjük, sőt azon nem remélt esetben, ha valamelyikünk ezen törvények, avagy csak némi nemű meg nem tartása hibájában, főképen pedig a társaság capitális, vagy annak akármely kicsiny része elpusztításában, vagy rossz adminisztrációjában találtanék, csupán a társaság és nem más fórum által liquidálendő tartozásokra nézve, minden akár holott található ingó és ingatlan javainkat a társaságnak egyenként lekötjük, azokat mint megannyi speciális hypothecát a tiszta adósságról szóló hazai törvények utmu-

tatása szerint való bánás alá engedjük, egyszóval ezen társasági törvényeket magunkra nézve tökéletes kötelező erővel bíróknak lenni megismerjük és mind ezek nagyobb erősségére, azt tulajdon nevünk aláírásával és szokott pecsétünkkel megerősítjük.“ Ezután következik a nyolc alapító tag, majd a későbbben belépett tagok aláírása. A társaság alapító tagjai: Bölöni Farkas Sándor, Dónáth Lajos, Biró József, Keresztes Antal, Szatsvai Zsigmond, Szegedi Mihály, Pataki József és Szabó Lajos kormányiszéki tisztviselők voltak. A társaság első elnöki tisztjét Dónáth Lajos viselte, első pénztárnoka Keresztes Antal, ellenőre Szegedi Mihály és titkára Farkas Sándor lett. Az 1829. év végén a tagok száma már húszra emelkedett. A tagok sorába belépett maga a kancellár, gróf Lázár László is. Az első üzletév 130 forint betétállományával szemben az 1829. év végén már 2.199 forintot tett ki a betétek összege. Ebből a társaság 2.037 forintot kölcsönzött ki.

1830-ban a megnövekedett taglétszámra és a fejlődő üzletmenetre való tekintettel alapszabály módosítást hajtott végre a társaság. Bár a társaság tagjai kezdettől fogva teljesen egyenlő jogokat élveztek, az 1830. évi módosított alapszabályok le is rögzítik azt a gyakorlatban kezdettől fogva érvényesült elvet, hogy „a tagok ezen társaságot illető dolgokban egyenlőség jussával bírnak egymáshoz. Se rang, se kor, sem egyéb tekintetek senkinek elsőségi just nem adnak“. Ugyancsak ez alkalommal veszik be új szakaszként, ha a tag „illetlen magaviselete, vagy erkölcsi hibája miatt a társaság *kisebbségére* lenne“, kizáratik a tagok sorából. A leglényegesebb módosítás a tagoknak a társaság kölcsöneiből való kizárására vonatkozik. Erre nézve a módosított alapszabályok 8. §-a kimondja: minthogy a társaság tagjainak főcélja, hogy a tagok „önön pénzeiből magoknak bizonyos tőkepénzt gyűjthessenek, s ahhoz csak nagyobb szükségük esetében folyamodjanak, erre nézve a bégyült summák csak a társaságon kívül levő személyeknek adatnak kölcsön“. Ez a rendelkezés tulajdonképpen ellenkezik a társaság azon célkitűzésével, mely a megszorult tagok kölcsön útján való kisegítésére irányult. A gyakorlatban nem is tartották be. Erre vall az 1838. évi januári közgyűlés egyik határozata, mely szerint, ha a társasági tagok kölcsöneiket nem fizetnék vissza az év végéig, úgy a kölcsönvett összeget betétjükből leírják. A jegyzőkönyvekben később is találkozunk a tagok kölcsönkérésével s azt a társaság mindenkor teljesítette.

A harmincas évektől kezdve hatalmas lendületnek indul az intézet fejlődése, annyira, hogy a taglétszám állandó növekedése folytán az eddig havonként megtartott taggyűlések útján való igazgatás már nehézkessé vált. Ezért az 1833. évi júliusi közgyűlés a társaság igazgatását egy nyolc tagú „választottságra“ bízta. A választottsági üléseken azonban jogukban állt a tagoknak továbbra is megjelenni és a tanácskozásokban szavazati jog nélkül résztvenni. Ahhoz, hogy a választottság érvényes határozatokat hozhasson, hét választottsági tagnak kellett jelen lennie, ha pedig nem gyűlt volna össze a hét tag, a hiányzó tagok helyét a jelenlévő társasági tagok sorából egészítette ki az elnök. A behívott társasági tagok ebben az esetben szavazati joggal bírtak. A választottság tagjait egy évre választották s csak egy alkalommal

lehetett őket újra választani, hogy egyfolytában két évnél tovább ne működhessenek egy tag sem. A választottság minden ténykedéséért a közgyűlésnek felelt.

A társaság tagjai, mint tudjuk, eleinte csakis kormányszéki tisztviselők lehettek, de idők folyamán egyre bővítették ezt a megszorítást. Az 1838. évi alapszabályok a kormányszéki tisztviselők mellett kiterjesztik a tagsági jogosultságot a városi tanácsosokra és jegyzőkre, valamint az ügyvédekre. Később a tagságot örökölni is lehet. Az 1861. évi alapszabályok elismerik a tagsági jogosultságot az elhunyt tag fihagyományosaira és fiörököseire nézve, de örökölhették azt jogi személyek, sőt nők is. Az 1861. évi alapszabályok elé illesztett tagnévsorban 10 örökösödés útján bekerült tag neve szerepel. Ezek közül az egyik az Unitárius Kollégium könyvtára, négy tagság örökös társaké és öt tagság természetes személyeké, akik közül négy nő. Mivel Erdély és Magyarország uniója következtében a Kormányszék megszűnt, az 1888. évi alapszabályok kimondják, hogy a volt kormányszéki tisztviselők mellett a társaság tagjai lehetnek a Kolozsvárt lakó állami tisztviselők, állami középiskolai tanárok, városi tisztviselők, valamint az ügyvédek és a közjegyzők. 1897-ben kiterjesztik a tagsági jogosultságot a főiskolai tanárokra is, bár őket már korábban is fölvették a társaságba.

A negyvenes években ugrásszerű fejlődésnek indult az intézet. A társaság saját és idegen tőkéje (közalap és betétek), amely 1840-ben nem egészen 20.000 forintot tett ki, 1845-ben 46.000 forinton felül emelkedik s 1847-ben eléri az 54.000 forintot. A tagok száma pedig, amely 1835-ben 50 főt tett ki, 1840-ben már meghaladja a kétszázat. Az 1848. évi szabadságharc azonban nemcsak megállítja, de erősen vissza is veti az intézet fejlődését. A szabadságharc idején egymásután lépnek ki a tagok és vonják vissza betéteiket, az adósok pedig nem fizetik az esedékes törlesztési részleteket. 1849-ben a kintlevőségek behajthatatlansága következtében csak adóslevelekkel tudja az intézet a betéteseket kielégíteni. A Kormányszéknek az 1849. évben történt bezárása is zavart okoz az intézet működésében. A társaság könyvei, irattára és pénzes ládája addig a Kormányszék egyik hivatali szobájában volt elhelyezve. A Kormányszék bezárása után először a tartományi pénztárhivatalba viszik át az irattárt és a pénzesládát, majd a királyi nyomdában helyezik el, végül pedig a városi adóhivatalba szállítják. Ebben az időben a gyűléseket is a városháza tanácstermében tartják meg. A társaság pénztárában az ú. n. Kossuth-bankók bevonása idején 267 forint volt ilyen bankjegyekben s ezeket a bankjegybevonó bizottságnak minden ellenszolgáltatás nélkül át kellett adni. Az ekként szenvedett veszteséget a közalapból fedezték. A tagkilépések, illetve a betétvisszavonások a szabadságharc befejezése után is folytatódtak, úgyhogy 1853-ban a taglétszám 47 főre, a társaság betéttőkéje pedig 36.000 forintra apadt le. A nehéz gazdasági helyzetben a még megmaradt tagok is nehezen tudták a havi betéteket fizetni. Erre való tekintettel az 1854. évi közgyűlésen fölvetődik a társaság megszüntetésének kérdése, a többség azonban a társaság további fenntartása mellett dönt. A fokozatos visszaesés egészen az 1856. évig tart. 1857-ben ismét gyarapodni kezd a betétálló-

mány és benépesedik a társaság, ha nem is olyan arányokban, mint azelőtt. 1861-ben a társaság tagjainak a száma 87 főre emelkedik, tőkái pedig 51.429 forintra rúgnak. Bár ettől az időtől kezdve állandó fejlődésben van, 1869-ben a Kormányzók feloszlata miatt, valamint arra való tekintettel, hogy a városban már több takarékpénztár működik, ismét felvetődik a társaság megszüntetésének vagy valamely takarékpénztárral való egyesülésének a gondolata. A közgyűlés most is a társaság további önálló fenntartása mellett dönt, s elhatározza az alapszabályok oly irányú módosítását, hogy a jövőben a volt kormányzói tisztviselők mellett tagjai lehessenek a társaságnak az állami és városi tisztviselők, az állami középiskolai tanárok, valamint az ügyvédek és a közjegyzők.

A magyar hitelszervezet nagyarányú fejlődése a múlt század utolsó évtizedeiben azonban erős versenyt jelentett a Gondoskodó Társaságnak, bár az intézet betétállománya állandóan emelkedett. Mivel a társaság csakis a város területén fekvő ingatlanokra nyújtott kölcsönt, viszont a tagok betétje meg évről-évre nőtt, az 1880. évi januári közgyűlés elhatározza, hogy a tagok legmagasabb betétjét havi 50 forintra korlátozza, éppen azért, mert a betétek növekedésével fordított arányban állt a hitelezési lehetőség. Úgy látszik azonban, hogy a betétkorlátozást nem tartották meg szigorúan, mert az 1885. évi közgyűlésen azt jelenti a választmány, hogy a tagok 181,103.63 forintot kitevő betéteinek összegéből 103.919.65 forint kilenc tag betétjét teszi, míg a többi nyolevan tag betétje mindössze csak 26.735.67 forintra rúg. A nagybetétesek közül egyes tagok betétje megközelíti a 30.000 forintot is; ezek nem apró befizetésekkel képződtek, hanem nagyobb összegek betevéséből. A nagy betétek felhalmozódásának oka az volt, hogy a Gondoskodó Társaság, mivel egész kamatjövedelmét szétosztotta tagjai között, a takarékpénztárak 5%-os betéti kamataival szemben 7%-os betéti kamatot térített vissza. Minthogy pedig „a társulat létesítésének alapgondolata és eredeti célja az volt, — mondja jelentésében a választmány, — hogy a tőkepénzzel nem rendelkező hivatalnokok fáradságos szellemi munkájuk megtakarított filléreiből lassankint gyűjthessenek némi kisebb kapitalisokat“, és mert „ezen társulat nem oly pénzügyintézet, melynek pénztára a hatalmas tőkék gyűlpontjával vagy versenyterével szolgáljon, a nagyobb tőkék ide való elhelyezése a társulat alapgondolatával és eredeti céljával ellenkezik“, a közgyűlés úgy határoz, hogy a tagok legnagyobb havi betétje a 40 forintot nem haladhatja meg s csak 7.000 forintig élvezhetik a 7%-os betéti kamatot, míg a 7.000 forinton felüli betétek ezután csak 5%-kal kamatoztathatók.

A betétek és a betéti kamatláb maximálása után 1888-ban a tagok számát is 90 főre korlátozzák, mert másképen nem tudják az intézet zavartalan működését biztosítani. Erre utal az igazgatóság 1891. évi jelentése, amely arról panaszkodik, hogy a társaság pénztárában jelentős összeg maradt kihelyezetlenül. Az 1892. évi közgyűlésen ismét felhangzik a panasz, hogy a helybeli bankok valóságos „hajtóvadászatot“ rendeznek a kölcsönvevők után, úgyhogy a társaság alig tudja a pénztét kihelyezni, sőt a társasági adósok is egymás után mondják fel a köl-

csönöket. Ebben az időben a „súlyos“ helyzetre való tekintettel az új tagok felvételét is megszüntetik és 1897-ben ismét maximálják a taglétszámot a tagok akkori számában, 65 főben. Ettől az időponttól kezdve a Gondoskodó Társaság egészen a háború végéig teljesen exkluzív alakulat lesz és szerepe a város hiteléletében egészen eljelentéktelenedik.

Hogy a város hiteléletére nézve mit jelentett a múlt század folyamán a Gondoskodó Társaság, arra vonatkozólag a társaság tőkéinek (tagok betétje és közalap) az 1825. évtől az 1895. évig terjedő növekedését tartalmazó kimutatás nyújt tájékoztatást.

1825. év	130.24	Fr.
1835. „	9.934.05	„
1840. „	19.514.29	„
1845. „	46.320.36	„
1850. „	43.992.37	„
1855. „	34.576.49	„
1860. „	50.249.07	„
1865. „	60.015.79	„
1870. „	58.764.36	„
1875. „	70.210.04	„
1880. „	144.427.49	„
1885. „	214.591.77	„
1890. „	205.020.43	„
1895. „	224.347.76	„

A társaság tagjai közt a Kormányszék fenállása idején számos főúr volt, mint gr. Lázár László, gr. Bánffy József, gr. Korniss Károly, gr. Mikó Imre, br. Splény Sámuel, br. Jósika József, gr. Degenfeld Ottó, br. Bruckenthal József, br. Kemény Ferenc, br. Huszár János, br. Jósika Lajos, gr. Lázár Miklós, gr. Wass Albert, gr. Eeszerházi János, gr. Bethlen Gábor és gr. Bánffy Béla, akik mindannyian a kormány-
szék szolgálatában állottak. A Kormányszék feloszlatását követő időkben a szellemi előkelőségek is bevonulnak a társaságba. Ezeknek névsorát Berde Mózes és Brassai Sámuel nyitják meg, majd a nyolevanas évektől kezdve a társaság tagjai között sűrűn találkozunk hírneves egyetemi tanárok neveivel, mint pl. dr. Brandt József, dr. Kolosvári Sándor, dr. Nagy Ferenc, dr. Nagy Mór, dr. Óvári Kelemen, dr. Purjesz Zsigmond, dr. Genersich Antal, dr. Vályi Gábor, dr. Concha Győző, dr. Szamosi János, dr. Réthy Mór, dr. Klupáthy Antal, dr. Lukács Adolf, dr. Szádeczky Lajos és dr. Menyhárt Gáspár.

*

A kolozsvári Gondoskodó Társaság annak idején magánjogi társaságként alakult meg s ebben a formában működött egy kerek évszázadon keresztül. Célját és jogi szerkezetét tekintve azonban lényegében kereskedelmi társaság volt, mégpedig *szövetkezet*. A Gondoskodó Társaság erkölcsi tartalmában és jogi felépítettségében a modern szövetkezet minden alkatelemét megtaláljuk. A társaság célja a tagjai

gazdasági helyzetének előbbrevitelére irányult a takarékgyűjtés és takaréktökeképzés előmozdításával, hogy a tagok a meggyűjtött pénzüket szükség esetén vagy saját maguk vehessék igénybe, vagy hátramaradottaikra hagyhassák, illetve, hogy a tagokat anyagi szorultságuk esetén a társaság megfelelő kölcsönrel kiegészítse. Ezt a célt a társaság az önségtség és a kölcsönös támogatás elvének alkalmazásával munkálta. A takaréktökeképzést azzal mozdította elő, hogy a tagokat alapszabályszerűleg kötelezte a meghatározott havi betétösszeg befizetésére, melynek elhanyagolása súlyos következményeket vont maga után (büntetéspénz, kizárás). A betéteket a társaság kötött, célbetétként kezelte, s ehhez a tag csak az alapszabályokban megengedett esetekben nyúlhatott. Így a társaság a tagsági cél, a takaréktökeképzés hatásosabb előmozdításán kívül nevelő hatással is volt tagjaira. A társaság főtevékenysége azonban a takaréktökegyűjtés előmozdítása mellett a takaréktöke gyümölcsöztetésére irányult. Ebben nyilvánult meg az önségtség és a kölcsönös támogatás elvének az alkalmazása. Azokat az apró összegeket, melyeket a tagok a takaréktökeképzés céljaira havonta félre tudtak tenni, az összeg jelentéktelensége miatt maguk nem gyümölcsöztethették. A társaság a tagok megtakarított pénzét egy összegben kamatozó kölcsönre helyezte ki s ezzel — ahogy az alapszabályokat a bécsi udvarhoz felterjesztő kísérő levél írja: *„amit különben az az egyes tag a maga kicsiny részével nem tehetne, vagy tenne is sikertelen lenne...”* — a kölcsönös támogatás elvének az érvényesítésével a magában jelentéktelen kis összegek számára is az elérhető legmagasabb kamathozamot biztosította.

A társaság jogi szerkezetében megtaláljuk a modern szövetkezet összes szerveit: a közgyűlést, az igazgatóságot és a felügyelőbizottságot. A közgyűlés, a társaság legfőbb szerve, évente kétszer jött össze. Hatáskörébe tartozott az előljárók megválasztása, a számadások megvizsgálása, a nyereségfelosztás, új tagok felvétele, valamint az alapszabály módosítása. Rendkívüli közgyűlést az elnök szükség szerint bármikor összehívhatott. A társaság ügyvezetését eleinte a tagok együttesen látták el, ami a közös üzletvitel tökéletes megvalósítását jelenti. Később, mivel a társaság elnépesedése e rendszer fenntartását már nehezessé tette, a társasági ügyvitelt a választottságra (igazgatóság) ruházták át. A tagoknak azonban továbbra is jogukban állt a választottság ülésein megjelenni, a tanácskozásokban résztvenni, felvilágosításokat kérni és indítványokat tenni. Ez az intézkedés domborítja ki továbbra is a közös üzletkezelés elvének a fenntartását. A felügyelőbizottság ugyan nem volt állandó testületként megszervezve, de a könyvek, a pénztár és az üzletkezelés fölülvizsgálatára minden évben két tagot küldött ki az elnök. A kiküldött vizsgálók nemcsak az üzletkezelésről, hanem a választottság tevékenységéről is jelentést tettek a közgyűlésnek.

A taghullámozást, amely szintén egyik jellegzetessége a modern szövetkezetnek, a szabad ki- és belépés rendszerével teljesen biztosították az alapszabályok. Igaz ugyan, hogy a tagok eleinte csakis guberniumi tisztviselők lehettek s később is csak a köztisztviselők meghatározott

kategoriájára terjesztették ki a tagsági jogosultságot, de az ilyen irányú korlátozást (hogy t. i. a tagok csakis meghatározott foglalkozást űzők vagy meghatározott testülethez tartozók lehetnek), a modern szövetkezeteknél is gyakran megtaláljuk (pl. Köztisztviselők Fogyaszt. Szövetkezete, M. Á. V. alkalmazottak fogyasztási szövetkezete stb.). Míg a modern szövetkezeteknél az új tagok belépése belépési nyilatkozat aláírásával történik, amelyben az aláíró kijelenti, hogy a szövetkezet alapszabályait ismeri és kötelezőleg tudomásul veszi, a Gondoskodó Társaságnál közvetlenül az alapszabályt írták alá az újonnan belépett tagok, ami csupán formai eltérést jelent. A tagság megszűnésének okaiul a kilépést, a kizárást és az elhalálozást állapították meg. A Gondoskodó Társaságnak megvolt a modern szövetkezeti jognak az a jelölve is, hogy a társasági tagság örökölhető s e révén nők is bekerülhettek a társaságba. A tagok felelőssége a cselekvésükkel, vagy a mulasztásukkal okozott kár erejéig állott fenn. Egyetemleges és korlátlan felelősséget, amint a modern szövetkezeti jog megkívánja, nem keletett vállalniok a társaság tartozásaiért, de a rochdalei takácsok szövetkezeténél, melyet a tudomány az első modern szövetkezetnek tekint, szintén hiányzott az egyetemleges és a korlátlan felelősség kötelezettsége s a legtöbb szövetkezet ma is korlátolt felelősséggel alakul meg.

A Gondoskodó Társaság alaptökéje a „közalap“ volt. Ez a tagok belépési díjából, a különböző büntetéspénzekből és az esetleges ajándékokból képződött. A közalapot a tagok vagyonától elkülönítve kezelték. Arra a tagoknak a társaság feloszlata esetén sem lehetett igényük, mivel 1861-ben a kolozsvári Magyar Nemzeti Színház javára kötötték le alapítványként. Az alapszabályok egyik legjellegzetesebb intézkedése volt a társaság kamatnyereségének a tagok betétei arányában való szétosztása. A kamatjövedelemből a maga számára semmit sem vont le az intézet, azt a betétek nagysága arányában teljesen szétosztotta tagjai közt. Ez az intézkedés ugyanazon a gondolon nyugszik, mint a rochdalei takácsok vásárlási visszatérítési rendszerének az elve.

A társaság alapszabályát először 1828 szeptember 3-án 75333/828. sz. alatt hagyja jóvá a királyi Gubernium. Az első alapszabálymódosítást 1830-ban eszközlik, amikor a társasági alapszabályokat a bécsi udvarhoz is felterjesztik. Újabb módosítás történt 1838-ban. Az 1853. évben a városi tanács, a rendőrigazgatóság és a katonai parancsnokság magasabb rendeletre hivatkozással bekéri az alapszabályokat fölülvizsgálatra, de semmi észrevételt sem tesznek reá. 1856-ban a Cs. és Kir. Kerületi Hivatal ismét átvizsgálja az alapszabályokat s arra utasítja a társaságot, hogy alapszabályaiban a közalap jövőjére, a kamatszédésnek a polgári törvénykönyvvel összhangbahozására, a kihelyezett tőkék biztosítására és a választásokra nézve bizonyos módosításokat eszközöljön. Mindezt a társaság végre is hajtotta. 1885-ben az újból módosított alapszabályokat a társaság fölterjeszti a M. Kir. Belügyminisztériumba. A belügyminiszter azonban megtagadja az alapszabályok jóváhagyását azzal az indokolással, hogy a társaság, mint meg nem határozott számú tagokból álló társaság, amely tagjai keresetének a közös üzletvitel mellett való előmozdítására alakult, *szövetkezetnek* tekintendő. Ezért a

kereskedelmi cégjegyzékbe való bevezetésre utasítja a társaságot. Ez az érdekes miniszteri leirat a következőképen szól: „Tekintve, hogy a Gondoskodó Társaság meg nem határozott számú tagokból álló társaság, mely tagjai keresetének a közös üzletkezelés melletti előmozdítására szolgál: a Gondoskodó Társaság az 1875: XXXVII. t. c. 223. §-ban meghatározott szövetkezetnek tekintendő, mely a kereskedelmi törvény 557. és 558. §-ai értelmében céget a kereskedelmi cégjegyzékbe bevezetett és az alapszabályait az 551. §-ban megállapított határidő alatt a kereskedelmi törvény értelmében módosítani tartozott volna. E határidő már 1876. évi július hó 1-én telt el... A társaság alapszabályai a kereskedelmi törvény értelmében módosítandók és a cégjegyzékbe az illetékes törvényszéknél bejegyzendő. (1886. évi április hó 11-én 20274/VII. sz. alatt kelt m. kir. belügyminiszteri leirat.)

A tagok a kereskedelmi jogilag szabályozott modern szövetkezetet még nem ismerték s ezért sérelmezték, hogy társaságukat, mint *nem nyereszkedésre* alapított társaságot, az „üzérkedő“ kereskedelmi társaságok mintájára kereskedelmi cégjegyzésre utasítja a belügyminiszter. A társaság érthetően ragaszkodott a régi szervezetéhez, mert a cégbejegyzéstől a társaság erkölcsi jellegének az elhomályosítását féltette s ezért elnöke útján közbenjárt a minisztériumban, hogy hagyják meg továbbra is eredeti formájában. A közbenjárásnak meg is lett az eredménye, mert a minisztérium tekintetbe véve a társaság immár 60 éves múltját és nemes hagyományait, eltekintett a cégbejegyzéstől.

Mindenesetre érdekes, hogy amikor a modern szövetkezetek még teljesen ismeretlenek voltak hazánkban és még csak a szövetkezetek kereskedelmi jogi szabályozása történt meg, hogy evvel nyissák meg a modern szövetkezetek elterjedésének az útját, a belügyminisztérium már felismerte a Gondoskodó Társaság szövetkezeti jellegét. Kétségtelen, hogy a belügyminisztérium megállapítása teljesen helyt álló volt és nagyban támogatja azon állításunkat, hogy a Gondoskodó Társaság megalapításától fogva magán viselte a modern szövetkezet jellegzetességeit.

A Gondoskodó Társaság kereken száz évig, egészen 1924-ig működött eredeti formájában. Ekkor alapszabályait a román hatóságokkal is el kellett ismertetnie. Most azonban már nyilvánvalóvá vált, hogy a társaságot az egyesületi törvény alapján nem ismerik el. Működésének és fennmaradásának további biztosítása végett az 1924. évi október hó 19-i közgyűlés elhatározta a társaság hitelszövetkezetté való átalakulását. A hitelszövetkezeti forma felvétele csak megrögzítette és külsőleg is kifejezésre juttatta a társaság eredeti szövetkezeti tartalmát. Az intézet főfeladatának ma is a kistőkék gyümölcsöztetését, a kisemberek takaréktöke gyűjtésének az előmozdítását tekinti. A kötelező betétfizetési rendszert változatlanul fenntartja továbbra is. A kapitalisztikus pénzintézetek gigantikus fejlődése soha sem térítette el a társaságot az altruisztikus célkitűzésektől. Az intézet vezetőit soha sem foglalkoztatta az a gondolat, hogy intézetüket a kapitalista pénzintézetek mintájára

szervezzék át. A kapitalizmus önző nyereségvágyának az érvényesülését a társaság altruisztikus szellemének hagyományos fenntartása mindig kizárta s ez magyarázza meg, hogy azokat a kereteket, melyeket puritán alapítói jelöltek ki számára, soha sem lépte túl. A társaság nem törekedett többre és magasabb célok felé, mint aminek érdekében alapítói életre hívták. Mindig a kistőkések pénzintézete volt és ma is az.

A kolozsvári Gondoskodó Társaság nemcsak a magyar banktörténelemben jelentős, mint a legelső magánalapítású és egyben a legrégebb magyar pénzintézet, hanem eredeti szövetkezeti jellegénél fogva egyetemes szövetkezettörténeti szempontból is figyelmet érdemel. Owen Róbert, a modern szövetkezeti mozgalom úttörője, még az utópiák világában él, mikor Farkas Sándor megalapítja a Gondoskodó Társaságot. Owen Róbert még a New-Harmony teleppel kísérletezik, mikor Farkas az önségítség és a kölcsönös támogatás elvének gyakorlati alkalmazásával létrehozza a Gondoskodó Társaságot. Abban az időben, amikor Farkas Sándor a Gondoskodó Társaságot megalapítja, sem nálunk, sem külföldön nem találunk egyetlen olyan intézményt, amely a modern szövetkezethez annyira közel állna, mint a kolozsvári Gondoskodó Társaság. Cseppet sem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy a Gondoskodó Társaság jogi felépítettségében sokkal közelebb áll a modern szövetkezethez, mint az 1844. évben alapított rochdalei takácsok szövetkezete, melyet pedig a tudomány az első modern szövetkezethez tekint.

A rochdalei takácsok szövetkezetét a közvetítő kereskedelem kikapcsolása és a vásárlási visszatérítési rendszer alkalmazása tette nevezetessé, ám ugyanazt a Gondoskodó Társaság már husz évvel azelőtt megvalósította. Miként a rochdalei takácsok szövetkezetének célja az apró fogyasztási cikkek közvetlen beszerzése volt a termelőtől a közvetítő kereskedelmi haszon kizárására, úgy a Gondoskodó Társaság is a közvetítői nyereség kizárására törekedett. Tagjai apró tőkét nagyobb összegekben közvetlenül a hitelkioszónál helyezte ki gyümölcsöző kölcsönként s így a tagok a pénzintézetek közvetítői tevékenységének a kizárásával növelhették és gyümölcsöztethették takaréktőkéjüket. Amint a rochdalei takácsok az üzleti nyereséget a vásárlási visszatérítés formájában osztották szét tagjaik közt, úgy a Gondoskodó Társaság is teljes egészében szétosztotta az évvégi kamatnyereséget a tagok betétei arányában. A közvetítői nyereség kizárását és az üzleti haszonnak a tagoknak az üzleti forgalomhoz való hozzájárulása arányában való szétosztását tehát épúgy megtaláljuk a Gondoskodó Társaságnál, mint később a rochdalei takácsoknál. Megtaláljuk továbbá a Gondoskodó Társaság szervezetében, — amint arra már korábban is rámutattunk — a közös üzletvitel elvét, a szabad tagfluktuációt, a tagok teljes jogegyenlőségét, a tagsági jogosultság örökölhetőségét stb. Ezeket az elveket a modern szövetkezeti mozgalom csak több évtizedes fejlődés eredményeként termelte ki.

Ha figyelembe vesszük, hogy a kapitalizmus legjellegzetesebb intézményének, a pénzintézetnek szövetkezeti alapon való megszervezése csak a múlt század 50-es éveiben, Schultze és Raiffeisen fellépése nyomán következik be, még inkább értékelni tudjuk a Gondoskodó Társaságot,

mint szövetkezeti pénzügyintézetet. Igaz ugyan, hogy a Gondoskodó Társaság nem a tagok hitelszükségletének ellátását célozta, mint Schultze és Raiffeisen szövetkezetei, hanem inkább a kis takaréktökek gyümölcsösztetésének az előmozdítására irányult, de ez mit sem von le a Gondoskodó Társaság szövetkezeti pénzügyintézeti jellegéből. A modern szövetkezet célja az, hogy a kisembereket a szövetkezeti önségi segítség és kölcsönös támogatás útján a kapitalista gazdálkodás haszonrészesévé tegye s ebből a szempontból teljesen közömbös, hogy a szövetkezet a gazdasági élet mely ágában, a termelés, értékesítés vagy fogyasztás terén, a hitelszükséglet kielégítése vagy a tőkeképzés előmozdítása által jön a tagjai segítségére. A lényeg az, hogy a szövetkezet mindazon gazdasági célokat, melyeket a kistökecsékek, a kisemberek anyagi erejük gyengesége, vagy a gazdasági életben való járatlanságuk folytán egymaguk nem tudnának megvalósítani, az önségi segítség és a kölcsönös támogatás elvének az alkalmazásával oldja meg, s a Gondoskodó Társaság ebben a tekintetben is megfelel a modern szövetkezet kritériumainak.

Ha Farkas nem Kolozsvárt, hanem valahol nyugaton alapítja meg Gondoskodó Társaságát, a modern szövetkezeti mozgalom talán az ő nyomdokain indult volna meg s ma őt tisztelné az egész világ a modern szövetkezeti mozgalom atyjának, mert azokat a szövetkezeti alapelveket, melyeket a modern szövetkezeti mozgalom több évtizedes fejlődés eredményeként termelt ki, már évtizedekkel azelőtt mind megtaláljuk a Gondoskodó Társaságnál. De ha a Gondoskodó Társaság tragikus ismeretlensége folytán nem is vitt szerepet a modern szövetkezeti mozgalom történeti kifejlődésében, eredetiségénél fogva örökké ragyogó bizonyossága lesz a magyar génuszunknak és újabb tanubizonyossága annak, hogy a magyar alkotó szellem sok téren megelőzte a művelt nyugat nagy nemzeteit.

4. A kolozsvári Gondoskodó Társaság 1825. évi alapszabálya.

Mű alább írtak a folyó 1825-k esztendő június 30-k napján közakarattal és megegyezésből léptünk egymás között azon megmásolhatatlan egyezésre, hogy az alább megírt módon mindenikünk a maga rendes saláriumából, vagy egyéb jövedelmeiből, hónaponként ki-ki a maga lekötöztetése szerént bizonyos summát tegyen be a magunk közül választott perceptor keze alá bizott köz-cassába. Ezáltal oly cassát igyekeztünk felállítani, melyhez mindenikünk a maga szükségeibe folyamodhassék s a maga capitalisát, s annak interessét előregedett állapotjában segedelem gyanánt vehesse, s maradékainak, s legátusainak hátrahagyhassa. — Melyre nézve közakarattal és megmásolhatatlan megtartás végett az alább következő rendszabásokat nemcsak, hogy megállítottuk, hanem azoknak magunkra nézve egészen törvényes kötelező erőt is adtunk, a következőkben:

1. §.

Ezen társaságnak tagjai csak a felséges királyi Gubernium mellett szolgáló és fizetésben levő individuumokból állhatnak.

2. §.

Ezent társaság intézete az 1825-k esztendőbéli július 1-k napján indul folyamotba.

3. §.

Minden tag tartozik előre radicális capitalis gyanánt bizonyos summát, s legalább 4, azaz négy Rftat conventiós pénzben a társaság perceptora keze alá bizott köz-cassába bétenni fructificálás végett.

4. §.

Minden tag megmásolhatatlanul kötelezi magát, hogy hónaponként egyszer, mint másszor bizonyos summát ad bé a társaság perceptorának, mégpedig mindenkor a hónap elején, de amely beadandó summa 2, azaz két Rhfrint conventiós pénzknél kevesebb nem lehet és ezen hónapi rátákat előre több hónapokról is, ha tetszik, béfizetheti.

5. §.

Minden tagnak szabadságában áll a 4. §.-ban feltett hónaponként beadandó rátán kívül is, akár mikor és akár mennyi summát a perceptor keze alá fructificálás végett beadni, valamint valamely activ capitálisáról szóló contractusát is a társaság jóváhagyásával beadhatja

6. §.

Minden bétételek egy avégre készített privátus libellusba fognak az adminisztráló személy által bérattatni, mely libellus a bévevőnek contra quietantiául fog szolgálni.

7. §.

Minden tagnak külön libellusa leszen, melybe mind a hónaponként való bétételeit, mind pedig az azon felül való summáit az adminisztráláskor bérja a perceptor, tisztán bégjegyezvén az adminisztráló summa mennyiségét, annak titulusát, s adminisztrációja napját és azt is, hogy személyesen adta-e bé, vagy micsoda nevű biztosa által; a perceptor vagy controller libellusába pedig, amint már említetett, mindenkor az adminisztráns tag, vagy mandatariusa írja bé az általa adminisztrálandó summát.

8. §.

Az eszerént bégyült summákat tartozik a perceptor, a praesesnek előre tevendő jelentése mellett közönségesen tudva lévő jó securitású individuumoknak, vagy a perceptornál leteendő és két annyit érő hypothecára azonnal a társaság által meghatározott contractus formuláréja szerént legális 6 procento interesre elocálni, ha lehet in ipsa 1-a die mensis.

9. §.

Az elocált capitalisokról szóló Contractusok a perceptor és controller contraseraturás ládjában tartatnak.

10. §.

Az elocált capitálisokról szóló contractusok esztendőnél tovább nem tartó terminusra expediáltatnak, és pedig egy hónapi előre felmondhatás clausulával; azon esetre, hogyha az adós az interes fizetésébe morosus lenne, vagy a capitális veszedelmeződne, a perceptor az adós ellen a törvényes lépéseket követhesse.

11. §.

Hogy ha valamelyik debitor a hónap közepéig akár mely nap lévál capitálist, mindég a hónap első napjáról datáلودik a contractus, félhónapon túl pedig azon hónap 15-éről.

12. §.

A bégyült intereseket, mint már capitálisokat tartozik a perceptor azonnal elocálni.

13. §.

Mindenek felett pedig a társaság tagjainak van elsőségi jussok a hasonló securitásu és a perceptornál magukat jelentett idegen concurensok között a társaság pénzéből kölcsönözhetni; azon conditiók és cautelák alatt mindazon által, amint idegeneknek elocáltatnak a capitálisok, de hogy a társaságnak valamelyik tagja ezen praerogatívával vissza ne éljen, kötelessége a praesenek és perceptornak ügyelni.

14. §.

Minden tagot illető interes esztendőnként, az általa mostan előre és azután hónaponként vagy azon felül is beadott capitálisok proportiója szerint nevededik, esztendő mulva az m. concreto elocált capitálisok után competáló interesből, ami már addig efective bėjött, az hasonlólag capitálissá válik és ezen bėjött intereseik minden tag capitálisa szerint a proportione felosztva, kinek kinek capitálisához ragadnak és mint már radicális capitálisokat minden tag libellusába inferálja a perceptor.

15. §.

Minden félesztendő végével a társaság perceptora és controllerja generalis conspectust adnak bé a társaság gyűlésibe, melyben kimutatódik minden tagnak mennyi a radicális capitálisa: azon esztendőben hónaponként és azonfelül is mennyit adott bé, ezen capitálisok hová s kiknek elocálódtak? mennyi volt a perceptiendum interurium, abból mennyi jött bé effective? mennyi a restantia, s az effective bėjött intereseiből a proportione capitálium mindenik tagnak esapitálisa mennyivel nevededik.

16. §.

A fentebbiek szerint beadott capitálisokat, s esztendőnként nevedett intereseiket egy tag is a társaság gyűlésében előre teendő jelentés, s helybe hagyás és az alább kijegyzett eseteken kívül végképen ki nem veheti.

17. §.

A tagok a társaság cassájába beadott capitálisaik, s azok interesei, részenként, vagy egészen való kivehetésére csak a következő esetekben tarthatnak számot:

a) ha valamelyik tag a kir. Guberniumtól más szolgálatba lépnek, vagy hivataláról lemondana, vagy ittvaló lakását változtatná, akkor időnként beadott radicális capitálisait, s azoknak mindaddig competáló intereseit a 35. §-ban feltett conditiót teljesítvén, egészen kézhez veheti;

b) ha a normális esztendők kitelelésével, vagy addig is akármely tekintetből pensiot nyerne, szabadságában áll a tagnak, akár addig való minden bétett pénzét interesével együtt egyszerre percipiálni s kézéhez venni a 35. §. szerint, akár pedig addig gyűlt capitálisainak esztendőnként competáló interesét a perceptortól epochánként percipiálni;

c) ha valamely tag meghalálozott, választására hagyatik feleségének egészen kivenni férje capitalisát a 35. §. szerént, vagy a fennebb megírt mód szerént percipiálni az interest;

d) ha a meghalálozott tagnak nevetlen gyermekei maradtak anya nélkül akkor a gyermekek úgy tekintetnek, mint pensionisták és atyjoknak radicális capitalisát a fiak husz, a leányok tizennyolc esztendőskorokban kaphatják ki, addig esztendei interesteit pensio gyanánt kapják, hanem ha valamely nevezetes okból tutoraik kívánnák azon árvákat illető summákat kiadattatni;

e) a meghalálozott tagnak felesége és gyermekei nem maradván a valóságos és magukat a társaság előtt documentáló haereseknek, vagy legatáriusoknak a tagnak minden competentiái kiadatnak a 35. §. szerént sub a);

f) ha valamely tag súlyos betegségben sinylődik, a társaságba tett jelentésre szükségeihez mérsékelt része kiadatik;

g) ha valamely tag meghalálozik, temetési költségei nem lévén, a társaság actuáriusa, vagy közelebb valói jelentésére önnön capitalisából a szükséges költség azonnal assignáltatik. Erre nézve kötelessége a társaság actuáriusának, hogy a szükséges költségeket dokumentative megtegye, a tagot tisztességesen eltemettesse, s arról számoljon;

h) ha valamely tag a társaságból kirekesztetik, vagy önként kilépik az alább megírt módon:

18. §.

Mihelyt a beadott capitalisok esztendei interestese 60, azaz hatvan Rfra nevedik, 25 Ft convencios pénzben a cassában mindég készen álljon, hogy a fennebb elészámlált, s magokat hirtelen eléadható esetekben a szükséges költségeket abból pótolnia lehessen.

19. §.

A társaság minden esztendőben legalább két gyűlést tart, úgymint januarius utolsó és julius utolsó napján, amely gyűlések alkalmatosságával:

a) a perceptor generalis conspectusa megvizsgáltatik;

b) az egész számadás és capitalisok tractátioja vizsgálat alá vétetik, s a netalán tapasztalható hibák megorvosoltatnak s a capitalisok pontosabb tractátioja iránt teendő projectumok megvizsgáltatnak;

c) a társaság fundusa gyarapítására nézve újabb propositiok vétetnek értekezés alá;

d) a kárnvülállásokhoz képest újabb rendszabások hozatnak;

e) újabb tagok felvétele iránt tanácskozás tartatik.

20. §.

A fentebb meghatározott közgyűléseken kívül akár mikor is szükség lészen, a tagok értekezés végett egybegyűlnek.

21. §.

Arra, hogy valamely határozás törvényes erővel birjon, szükség, hogy a tagok kétharmad része a gyűlésben jelen legyen.

22. §.

Hogvha a gyűlésben eléforduló tárgy felett a tagok vélekedése különbözne, akkor a tárgy votumok többsége által határozódik el az egyenlő számú votumok alkalmatosságával a praeses votuma határozván.

23. §.

A gyűlések a praeses által meghatározandó helyen tartatnak.

24. §.

Valamely tag a társaságból kirekesztetik:

- a) ha a megírt hónaponként való administratiókat a perceptor és a társaság megintése után is a maga idejében nem teljesíti;
- b) ha a társaság cassájában lévő capitálisára adósságot rak.

25. §.

Ha valamely tag megígért rátáját a maga idejében nem fizetné, hogy a társaságból ki ne rekesztessék, ezen hibáját csak azzal hozhatja helyre, ha az addig elmulasztott adminisztrációjának interesét azon naptól kezdve, melyen administrálni kellett volna, az egész hónapra is utánfizeti; a béfizetés peremptorius terminusa csupán a hónap 5-ig inclusive értetődven.

26. §.

Ha valamely tag a társaság gyűlése által kirekesztett, akkor ezen kirekesztett tagnak beadott kapitális a 35. §-béli a) szerint egészen kiadatik ugyan, hanem capitálisainak addig faenerált minden interese eruáltatván a tag proprius libellusából és a generális libellusból, annak is fele bennmarad a cassába a társaság eventuais szükségéire.

27. §.

Ha valamely tag a fennebb elészámlált okokon kívül és csupa megünásból ki akarna lépni a társaságból, addig beadott capitálisai egészen kiadatnak ugyan a 36. §. szerint, hanem azoknak addig faenerált interessének harmadrésze eruáltatván a libellusokból, hasonlólag bennmarad a társaság eventuais szükségéire.

28. §.

Egy tag is a társaság cassájában lévő maga rátáját senkinek se le nem kötheti, se nem assignálhatja, se arra pénzt fel nem vehet, vagy azt a társaságon kívül lévő személynek el nem adhatja, hogyha pedig ezt mégis cselekedné, akkor ezen tag a 24. §. szerint a társaságból azonnal kizáródik, s a 26. §. értelménél fogva kapja ki capitálisát s interessének felerészét.

Hogy pedig a társaság intézete egész esztendő által a fentebbi megállított rend szerint folyhasson, köteleességek a társaság által választott négy deputátusoknak, úgymint a praesesnek, perceptornak, controllornak és actuáriusnak, mindent a maguk alább kiszabott köteleességek s ezen statutumokban megállított törvények szerint folytatni.

30. §.

A praeses köteleességei:

- a) Minden társaságot illető levelezések, s egyéb exhibitumok előbb a praeses kezébe mennek, ki is azokat a szokott mód szerint praesentálván, az actuáriusnak által adja protocollálás és a társaságban való referálás végett.
- b) Minden a társaság nevében kiadandó leveleket, requisitiókat és assignátákat az actuáriussal együtt aláír.

- c) Minden gyűlésre a tagokat circulariter egybehivatja.
 d) Ha időközben is valamely tárgyról való értekezés végett szükség leszen, a tagokat hasonlólag circulariter egybehívhatja.
 e) A protocollumat megvizsgálja s neve aláírásával megerősíti.
 f) Minden hónap végével a perceptor és controller menstruális scontratióit megvizsgálja, egyáltalában a számadás dolgát igazgatja és arra ügyel.
 g) Maga hatalmánál fogva csak 20 — husz forint conventiós pénzben tehet a cassához rendelést, többről a társaság határoz (e pedig csak a 17. §. f) és g) titulusai esetében lehet).
 h) Minden esztendőben legalább kétszer a társaság tagjai közül kettőt kirendel véletlen cassa visitatióra.

31. §.

A perceptor kötelességei:

- a) A társaság mindenik tagjától az azáltal ígért summát minden hónap elejével beszedi, az administrans tag proprius libellusába az administrált summát a 7. §. tartása szerint pontosan béírja, s az administrans taggal a privátus libellusába béiratja, s annak idejében a controllorral, vagy ennek akadályakor deputátusával a generális libellusba ugyanezt béiratja.
 b) Akik a fizetésben morosusok lennének, azonnal megszólitja, s ha e sem használna, a társaság gyűlésében feljeleníti.
 c) Köteles a bevételt summát azonnal a 8. §. megtartása szerint jó securitásra és legális interesre, a társaság által meghatározott contractus formuláréja szerint elocálni.
 d) Akik az interest nem fizetnék, szóval, vagy levele által megszólitani.
 e) Hogyha ezen megszólitásra sem fizetnének, azokat törvényesen meginteni, s a társaság nevében a törvény útját továbbfolytatni.
 f) Amely adósnál a társaság pénze veszedelmeződnék, köteles a contractust felmondni, s a törvény útját követni.
 g) A társaság által megállított kiadásokat a maga idejében fizetni.
 h) A társaság által megállított kiadásokon kívül, semmi rendkívül való költségeket a társaság gyűlésiből kiadott s az akkori praeses és actuarius által aláírt utasítás nélkül nem szabad tenni.
 i) Egy tagnak is az önmaga capitálisát, vagy annak interesét is a társaság assignatiója nélkül nem szabad kiadni.
 k) A generális cassa conspectust és számadást minden félesztendei generális gyűlésre hiteles documentumokkal elkészítve, megvizsgálás végett köteles beadni, ennek alkalmatosságával pedig, vagy máskor is ha észre venné, hogy a controller a keze alá adott pénzeket nem elegendő smieritással pertractálja, aztat a társaságnak béjeleníteni köteles.
 l) A cassába egyszer bément pénzekről tartozik számolni, ha pedig a cassa megvizsgálása, vagy számadásakor hiányosság találtatnék, aztat akárminemű jovaiból köteles kielégíteni.
 m) Ha akármely okból Kolozsvárról elutaznék, vagy hosszabb tehetetlen betegség érné, köteles maga helyett, akit tetszik a cassa pertractációjára a controller mellé deputálni, aki a controllorra vigyázzon, de az ilyen deputátusnak percipiálni nem leszen szabad.

32. §.

A controller kötelességei:

- a) Mindazok amik más cassáknál egy conrollornak kötelességei.
 b) Mivel a perceptorral egyformán köteles a cassáról felelni, a contraseraturás cassa ládájának egyik kolosa nála áll.
 c) Valamint a perceptor bajai miatt akadályozva lévén, vagy nem lévén Kolozsvárt jelen, mivel a cassáról egyformán felelnek, tartozik a controller

a perceptor minden kötelességeit által venni, a tagoktól percipiálni, s velek a privátus libellusába béíratni, amit a perceptor jelenlétében is éppen úgy mint a perceptor sub a) §. 31., tenni köteles és a cassában álló generális libellusba a perceptor privátus libellusabéli perceptiókat béírni, s vele, vagy akadály esetében deputátusával a maga privát libellusabéli perceptióit béíratni.

d) Ha a controller elutaznék, vagy hosszasan tehetetlen beteg lenne, éppen olyan deputátust köteles requirálni, mint a perceptor az elébi §-ban m) alatt megírt végekre.

e) A generális cassa conspectust és számadást a perceptorral együtt elkészíteni, arról pedig a társaságnak jelentést tészén, ha a perceptor a capitalisokat és interreseket nem a meghatározott rend szerint manipulálná, vagy más célokra fordítaná.

33. §.

Az actuárius kötelességei:

a) A társaság dolgaiban békjövő minden irásokat azonnal a társaság protocollumába a szokott manipuláció szerént in ferálja és indicálja.

b) A béérkezett exhibitumokat a gyűlésben referálja és szóval is egyéb szükségesekeket a társaságnak béjelent.

c) A gyűlésben mindenekről pontosan protocollumot viszen.

d) A társaság dolgaiban a correspondentiát a praesessel egyetértve folytatja.

e) A társaság actáit rendbe tartja s azokra gondot visel.

34. §.

Amig a 25., 26. és 27., s az alább következő paragraphusokba feltett eventuális jövedelmek bizonyos mennyiségre felszaporodhatnának, addig ezen négy deputátusok hivatalukat ingyen folytatják; mihelyt ezen jövedelmek bizonyos mennyiségre felszaporodnak, s a társaság más eventuális fundusokat is szaporíthat, legelőbb is a perceptor és controllernek illendő honorarium határoztatik.

35. §.

A fenebbi §. céljára a következő jövedelmek is az eventuális szükségekre fordíthatnak:

a) Ha valamely tag akármely esetben is a társaság cassájából pénzt egészen és végképen kiveszi, vagy halála után maradékainak kiadatik, minden 100 — száz Rftról két forint bennmarad a társaság cassájába a fenebbi célra.

b) Minden tag, aki ezután kíván felvétetni, felvételésekor három forint taxát fizet conventiós pénzben.

Mely illetén és más positiók alatt békjövő jövedelmeket a perceptor a generális könyv külön rubrikájába tractál.

36. §.

Valaminthogy ezen statutumokat a társaságnak minden tagjai aláírták és megpecsételték, úgy az ezután ezen társaságba felvétetendő minden új tagok is, minek utána ez előttük felolvastatott, tartoznak nevek aláírásával, s megpecsételésével magokat ezen rendszabásoknak alája vetni.

37. §.

Ezen statutumok két exemplárokban expediáltatnak, amelyek közül az egyik a cassaládában a perceptor gondviselése alatt, a más pedig a praeses-

nél, vagy az actuárius gondviselése alatt léssen, hasonlólag ugyanez a protocolumba is béiratik. Ha valamelyik tag kíváná, megmutatni köteles a perceptor, vagy actuárius.

Mely általunk a fennebbiek szerint megállított minden pontoknak szoros megtartását nemcsak, hogy egymáshoz viseltető bizodalomunk kötelezésénél fogva igérjük, sőt azon nem remélt esetben, ha valamelyikünk ezen törvények, avagy csak némi nemü meg nem tartása hibájában, főképen pedig a társaság capitálisa, vagy annak akármely kicsiny része elpusztításában, vagy rossz administrációjában találtatnék, csupán a társaság és nem más fórum által liquidálandó tartozásunkra nézve, minden akárholott találtató ingó és ingatlan jóvainkat a társaságnak egyenként leköttjük, azokat mindmegannyi speciális hypotheccakot, a tiszta adósságról szóló hazai törvények útmutatása szerint való bánás alá engedjük, egy szóval ezen társasági törvényeket magunkra nézve tökéletes kötelező erővel bírónak lenni megismerjük és mindezeknek nagyobb erősségére, azt tulajdon nevönk aláírásával és szokott pecsétünkkel megerősítjük. Kolozsvárt 30-ik Juny 1825.

Dr. Oberding József György